

I. DİL ve İLETİŞİM

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği, düşünebilen bir varlık olmasıdır. Bu özelliği sayesinde kendisini ve çevresini değiştirme ve dönüştürebilme yeteneğine sahip olan insanoğlu, varoluşundan itibaren maddi ve manevi anlamda sürekli gelişmiş, uygarlık denilen kavramın yaratıcısı olmuştur. Elbette insanın düşünme edimi tüm bu gelişimin tek başına sağlayıcısı değildir. O aynı zamanda toplumsal bir varlıktır ve yaşamını sürdürebilmesi, toplumu oluşturan diğer insanlarla olan ilişkilerine bağlıdır. İnsan, ihtiyaçlarını gidermek, sorunlarını çözmek, duygu ve düşüncelerini aktarmak, kısacası varoluşunu duyurmak için diğer insanlara muhtaçtır. Bunun için insanlar, kendi aralarındaki haberleşme ve anlaşmayı sağlayacak bir iletişim aracına sahip olmak zorundadır. İnsanlar arasındaki ilişkilerde kullanılan jestler, mimikler, vücut hareketleri de toplumdan topluma az çok değişen, anlatım ayrılıklarına rağmen, yine basit iletişim araçlarıdır.

Genel anlamda “iletişim”, bir araç vazifesi gören ilkel veya gelişmiş bir işaret sisteminden yararlanılarak bir bilginin, bir duygunun, bir yerden başka bir yere; bir zihinden başka bir zihne aktarılması olayıdır.

Karmaşık süreçlerden oluşan iletişimin beş temel ögesi vardır:

- 1) **Verici:** Kendinde olan bilgiyi, duyguyu, düşüncüyü karşısındakine aktaran kişidir.
- 2) **Alıcı :** Vericinin gönderdiği bilgiyi, duyguyu, düşüncüyü alan kişidir.
- 3) **İleti :** Vericinin alıcıya gönderdiği bilgi, duygu, düşüncedir.
- 4) **Oluk (Kanal):** İletişim boyunca, iletinin izlediği yoldur. Hava, kağıt, telefon telleri vb. oluk olarak değerlendirilir.
- 5) **Kod :** İletinin gönderilmesinde kullanılan araçtır. En yaygın kod ögesi, doğal dildir.

Toplum içinde yaşayan insanlar çeşitli nedenlerle birbirleriyle iletişim kurarlar. İletişimin amacı kendini anlatmak ve karşısındakini anlamaktır. Bu anlama süreci doğru ve düzgün yapıldığı sürece, iletişim eylemi de amacına ulaşacaktır. Bu nedenle verici dediğimiz konuşan ya da yazan kişi, iletisini doğru bir biçimde oluşturup karşısındakine (alıcı) aktarmak zorundadır. Dinleyen ya da okuyan alıcı ise, vericinin gönderdiği iletiyi anlamak için çaba sarfetmekle yükümlüdür. “*Gitmek istediğini bildirmeyi düşünen konuşucu, bu düşüncesini, dilde bu kavramı gösteren sözcükten yararlanarak, dilin sözdizimi kuralına uygun bir tümceyle şifreler (gitmek istiyorum ya da ben artık gideyim gibi). Dinleyen’in yapacağı işlem bir şifre çözmedir. (decodage, decode, Dekodierung). Dinleyen dil işaretini tasarıma çevirir, anlamış olur.*” (Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1, TDK, Ankara, 1990)

İnsanlar arasındaki anlaşmayı sağlayan en gelişmiş iletişim aracı **dildir**. Doğanın insanoğluna bahşettiği en büyük nimetlerden biri olan dil, üzerinde çeşitli yönlerden değerlendirme yapılabilecek canlı ve manevî bir varlıktır.

Dil, bir anlatım aracıdır. Bireyler bu aracı, hem duyup düşündüklerini açığa vurmak, hem de birbirleriyle iletişim kurmak için kullanırlar. Başka bir deyişle dil, kişinin kendini anlatması yanında, başkalarını anlamasını sağlar. Bu karşılıklı anlatma-anlama işlevleri dile bir anlaşma aracı niteliği kazandırır. Dili yalnızca bir fizik olayı olarak görenler, ciğerlerden dışarı verilen havanın sese dönüşmesi olarak ele alırlar. İnsanların birbiriyle olan ilişkileri açısından değerlendirenler ise, bir anlaşma aracı olarak görürler. Dili; tarihî, sosyal, kültürel, edebî ve felsefî açıdan değerlendirip tanımlayanlar da vardır. Ancak hepsinin birleştikleri bir nokta vardır; o da dilin genel niteliği bakımından, o dili konuşanların arasındaki anlaşmayı sağlamak üzere küçük ses birliklerine dayanarak oluşturdukları sözcük ve şekiller dünyası veya seslerden örülmüş sistemli bir işaretler birliği oluşudur. Dil, temeli seslere dayanan ve seslerin belli kurallar ve belli bir sıraya göre yan yana gelmesiyle oluşan bir anlaşma aracıdır. Dilbilimciler dili, bir toplumu oluşturan kişilerin düşünce ve duygularının, o toplumda ses ve anlam bakımından geçerli ortak öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistem olarak tanımlarlar.

Bir insan topluluğunda duyguları, istekleri, fikirleri konuşarak veya yazarak anlatmaya yarayan dil; özel kanunları olan, ancak o kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlıktır. Hayatla beraber dil de gelişeceği için belirli, değişmez, basmakalıp sözcüklere, deyimlere bağlı kalmak doğru değildir. Heidegger’e göre: “Dil, düşüncenin evidir.”

Dil, uygarlığın temelidir. Bir konuşma, anlaşma yolu bulunmasaydı; bilim ve sanat doğup gelişemeyecekti. Dil, yalnız bir sesler topluluğu, sadece düşüncü ve duyguyu bildiren bir araç yığını değil; aynı zamanda kültür, ahlâk, hukuk gibi kurumları yaratan en önemli öğedir; çünkü insan topluluğunun kültür ve uygarlığı, dil olgunluğu ile ölçülür.

Orhan Hançerlioğlu: “Dilsiz hiçbir düşünce var olamaz, insan kendi kendine düşündüğü zaman bile ancak sözcüklerle, başka bir deyişle, dille düşünebilir.” demektedir.

Ben Johnson diyor ki: “Dil, yaşanan iç ve dış hayatı anlatmak içindir. Hayat ne kadar gelişir, genişlerse anlatım da o kadar gelişme sağlar.”

Dewey’e göre: “Dil, araçların aracıdır. Dil olmadan hiçbir bilgiyi kullanmak, onu başkaları için yararlı kılmak mümkün değildir.”

Dale Carnegie: “Dil, insan bilincinin oluşumunda çok önemli bir görev almıştır. İş (emek) temeli üzerinde bilinç ile beraber doğan dil, insanın hayvanlık döneminden çıkmasında, bilincini geliştirmesinde, maddî üretimi örgütlemesinde çok etkili ve itici bir yol oynamıştır. Dil ve yazı olmasaydı birçok kuşağın değerli deney birikimleri yeni kuşaklara iletilemeyecek ve yeni kuşaklar, dünyanın tanınması gibi çok zor bir işi tekrarlamak zorunda kalacaklardı.” diye düşünürken; Charles

Elliot dili, “Dil, bir ulusun aynasıdır. Bu aynaya baktığımız zaman orada kendi gerçek yansımamızı buluruz.” diye tarif etmiştir.

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç, kendine ait kuralları olan ve bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş sosyal bir kurumdur.

DİLİN ÖZELLİKLERİ:

Dil sürekli gelişen bir varlıktır: Dil; kalıplaşmış, değişmez, durgun bir yapıya sahip değildir. Aksine, kendi yapı ve işleyişinin gerekli kıldığı özelliklere; tarihî, toplumsal ve kültürel şekillenmelere bağlı olarak zaman içinde az çok değişip gelişerek yol alan bir yapı halindedir. Dil bir eser değil, bir faaliyettir. Eser olsaydı değişmezdi; oysa sürekli yenilikler doğuran bir kaynaktır. Dilin değişebilen yönü daha çok söz varlığıdır. Sözcüklerde ses ya da anlam değişmesi olabilir.

- * ***Ses değişmesi*** : Eski Türkçede “adak” olan sözcük, çeşitli ses değişimleri geçirerek bugün “ayak” biçimine bürünmüştür. Aynı şekilde Eski Türkçenin “edgü” sözcüğü tarihsel süreç içinde önce “eyyü” sonra “eyi”, en sonunda da “iyi” değişimlerine uğrayarak Türkiye Türkçesindeki bugünkü biçimine ulaşmıştır.
- * ***Anlam değişmesi*** : Başlangıçta “kötü” anlamına gelen “yavuz” sözcüğü, zamanla anlam değiştirerek, “çok sert, yaman, yiğit” kavramlarını anlatır olmuştur.
- * ***Sözcük değişmesi*** : Sözcükler bütünüyle değişebilir; bir sözcük gidip yerine başka bir sözcük gelebilir. Eski Türkçedeki “bediz / bezek” sözcüklerinin yerine Batı Türkçesinde “süs” sözcüğünün gelmesi gibi.

Dilin kendi varlığından doğma yapılış ilkeleri ise değişemez. Türkçedeki kök değişmezliği, bitişkenlik (ve soneklilik), ünlü uyumları, anlatımda temel ögenin sona gelmesi gibi. Dillerin bu gibi temel yapı özellikleri dış etkilerle kolay değişmez. Burada, ancak çok uzun oluşum süreci içinde gerçekleşen sınırlı bir değişim görülebilir. Bu da ana yapı doğrultusunda ve gelişme biçiminde kendini gösterir. Türkçeye Farsçadan geçen ki’li bileşik cümleler örneğindeki gibi.

Dil sosyal bir kurumdur: Dilin oluşup gelişmesi toplumun varlığıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bireylerin konuştukları dilin ana sözcükleri üzerinde anlaşmış olmaları bunu apaçık gösterir. Sözcükle, karşıladığı varlık arasındaki çağrışım ilkesine dayanan bu gizli anlaşma Türkçe, ağaç, toprak, at, çiçek, bilgi gibi sözcüklerle kolayca örneklenebilir. Türkçe bilen herkes, bu sözcüklerle karşıladıkları varlıklar arasında kolayca bağlantı kurabilir. Canlı ve cansız nesneleri adlandırma, kelime dizilerini anlamlı birer söz haline getirme konusunda başvurulan yollar ortaktır (Geçmiş zaman için -mış kullanılır).

Varlıkların adlandırılmasının dilden dile değişmesi de dilin sosyal bir kurum oluşunun göstergesidir. Örneğin; Türkçe varlıkların, kavramların adlandırılmasında somutlaştırma yoluna gider. Bu, bitki adları ile renk adlarında açık seçik görülür: keçiboynuzu, camgöbeği, devetüyü,

vişneçürüğü...

Toplumdaki değişmelerin dile, dildeki gelişmelerin topluma yansması da dilin toplumsallığının kanıtıdır. Örneğin Türkler İslâm uygarlığı çevresine girdikten sonra toplum yapısında görülen değişmelerin en çok yansıdığı kurumlardan biri dil olmuştur. Özellikle yazı dili, bu yeni uygarlık çevresinde büyük ölçüde Arapça ve Farsçanın etkisine girmiştir. Daha sonra Türk toplumu, uygarlıkta yönünü Batı'ya çevirmiştir. Bu kez de Türk dili, Batı dillerinden etkilenmeye başlamıştır.

Türkçe özellikle Cumhuriyet döneminde yeni sözcükler üretme bakımından oldukça verimli bir çağa girmiştir. Nitekim, yeni Türkçede “mekteb”in yerini “okul”, “kıraat”ın yerini “okuma”, “muahharır”ın yerini “yazar”, “nizamnâme”nin yerini “tüzük” almıştır.

Bu durum dilin toplumla birlikte değişip gelişen bir varlık olduğunu apaçık göstermektedir.

Dil, insanla var olan bir kurumdur. Onun temelini halkın yüzyıllar boyunca ortaklaşa yarattığı söz değerleri oluşturur. Ancak dili, daha çok yazarlarla ozanlar, bilginler işleyip geliştirir. Sanatçıların, bilginlerin elinde yoğrulmamış, işlenip geliştirilmemiş bir dil yüksek uygarlık dili olamaz. İngilizce Shakespearesiz, Almanca Goethesiz, Farsça Firdevsisiz, Türkçe Yunus Emresiz, Yahya Kemalsiz, Dağarcasız düşünülebilir mi? Elbette düşünülemez; çünkü dil anlam inceliklerini, yeni anlatım yollarını, deyiş güzelliğini böyle ustaların elinde kazanır. Söz varlığı da genellikle bu yolla zenginleşir.

Yalnız dilin bilinçle, sağduyuyla işlenmesi gerekir. Bu ise dilin iyi tanınmasını, ana niteliklerinin, temel kurallarının, gelişme yönünün doğru görülmesini gerektirir. Bu bakımdan dilin bilimsel yöntemlerle incelenmesi, özelliklerinin, eğilimlerinin belirlenmesi, kurallarının saptanması gerekir. Ancak böylece, yetişecek gençlere sağlam bir ana dili eğitimi verilebilir.

Dil ulusal bir kurumdur: Dil, bireyler arasında ortak duygular, kanılar ve idealler oluşturarak ulusal birliği kurar. Bundan dolayı onun, bir toplumu ulus yapan ögeler arasında çok önemli bir yeri vardır. Ulus dediğimiz toplulukta sosyal bütünleşme, o toplumu oluşturan bireyler arasındaki ortak kabullerden doğan ortak özelliklerle sağlanır. Onların yaşayış biçimleri, hayat ve olaylar karşısındaki tutum ve davranışları toplumun ortak özelliklerindendir. Bunlar tarih boyunca sürmüştür. Böylece, ailedeki soya dayanan akrabalık bağının yerini, ulus varlığında, yaşayış düzenindeki ortak tutum ve davranışlardan kaynaklanan “bir sosyal akrabalık” bağı almıştır. Bu bağ ve aynı toplumdan olma duygusu bireyleri birbirine perçinleyen ortak bir toplum bilinci oluşturmıştır. Böylece, millet, aralarında hiçbir yakınlık bulunmayan gelişigüzel bireylerin meydana getirdiği bir topluluk olmaktan çıkarak birbirine sosyal akrabalık bağları ile bağlanmış ve toplum bilinci ile kenetlenmiş kişilerin oluşturduğu sağlıklı ve sistemli bir organizasyona dönüşmüştür. Bu organizasyonda dil, başlıca birçok kültür değerlerinin yaratıcısı durumundadır. Edebiyat doğrudan doğruya dile dayanır. Her ulus duyarlılığını kendi diline dayanan edebiyat ürünleriyle ortaya koyar. Bir ulusun duyup düşüncesini, olaylara bakışını, dünya görüşünü yansıtan atasözleri, dilde varlık kazanır.

Öte yandan dil, kültürün ana taşıyıcısıdır. Ortak kültür değerlerini kuşaktan kuşağa aktararak geçmişle şimdi arasında bağlantı kurar. Bu da bireylerde tarih bilinci yaratarak onların geleceğe güvenle yürümelerini sağlar.

Doğduğumuz yerin ses özelliği, dilimiz gibi zihnimize, gönlümüze de işler. Çağlar boyu türlü ezgilerle iplik iplik dokunan ulusal benliği dil saklayıp korur. Dil birliğini yitiren uluslar, çözülüp dağılırlar.

Dil bir işaretler sistemidir: Dil canlılar arasındaki iletişim araçlarının en yetkinidir. Bunun nedeni insanın, öteki canlılardan farklı olarak konuşma yeteneğine sahip olmasıdır.

İnsan, gırtlğından çıkardığı sesleri, ses yolundaki organlarıyla, temelde bir tat alma organı olan dilini ve dudaklarını kullanarak sözcük denen anlamlı ses birliklerine dönüştürebilmektedir. Bu ses birliklerinin belli bir düzene, belli kuralara bağılı kalınarak kullanılışı ise dili oluşturmaktadır. Onun için dilbilimciler, insanın kullandığı dili bir işaretler sistemi olarak nitelemektedirler.

Dil gizli anlaşmalar sistemidir: Canlı ve cansız varlıkları, duyguları, hareketleri karşılayan sözcükler, düşünceleri anlatmak için yapılan sözcük sırası üzerinde bir topluluğun, bir milletin bütün bireyleri gizli anlaşmalar yapmış durumdadırlar. Bu sebeple bir toplumun bütünü, bir varlığı genelde hep aynı sözcük ile karşılar. Örneğin; “taş” sözcüğü Türkçede, doğadaki belli bir nesneye işaret eden bir temel anlama sahiptir ve Türkçe konuşan herkeste aynı çağrışımı yapar. Bu, toplumsal bir varlık olan insanın zaman içinde kazandığı bir yetidir ve iletişim eylemi içinde, sanki gizli bir anlaşmaya dayalıymış gibi, açığa çıkan bir durumdur. Bu anlaşmayı her toplum ayrı bir biçimde yapmış, böylece farklı diller ortaya çıkmıştır. Bir toplumun bütün bireyleri arasında bulunan bu gizli anlaşmaların temeli, bilinmeyen zamanlarda atılmıştır. Dil, insanla birlikte var olduğuna göre bu gizli anlaşmaların kökleri ilk insanlara kadar gider. Ancak bu anlaşmaların doğuşu ve içeriğı bilinmemektedir.